

DOI 10.26886/2520-7474.5(25)2017.3

UDC: 37(09)

**THE WORK OF THE SCIENTIFIC-RESEARCH DEPARTMENT IN
PEDAGOGY AT THE KHARKIV INSTITUTE OF PUBLIC EDUCATION**

N. Boyko

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
Ukraine, Kropyvnytskyi

In the early 20-ies in Ukraine, a number of scientific research departments were created, since public education institutions were intended only for the training of teachers of schools and employees of social education institutions. They did not have a task to prepare scholars. The article describes the work of the scientific- research department in pedagogy at the Kharkiv Institute of Public Education and analyzes the work of the reflexology section in it. Reorganization of the higher education system significantly influenced the development of science in higher educational institutions, the formation of a new scientific elite, directions and the methods of scientific researches. The scientific-research department in pedagogy became the center of pedagogical thought. All research staff worked in the central pedagogical institutions, methodical committees and journals. The works of the scientists of the department attracted attention and were well known abroad. Among the issues that the reflexology section had to develop, were the following: the study of the mechanisms of behavior of the person, specifically, the study of mechanisms of the motor sphere of the body, the mechanisms of concentration reaction (attention) and hypnoid state. Also, the section planned to work on the questions of "laboratory" and "natural" experiment, problems of organization of the experiment in school.

Key words: scientific-research department, pedagogy, pedology, reflexology, Kharkiv Institute of Public Education.

Бойко Н. О. Робота науково-дослідної кафедри педагогіки при Харківському інституті народної освіти / Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені В. Винниченко, Україна, Кропивницький

На початку 20-х років в Україні було створено ряд науково-дослідних кафедр, оскільки інститути народної освіти призначалися лише для підготовки викладачів шкіл та працівників закладів соціального виховання. Перед ними не стояло завдання підготувати наукових працівників. В статті висвітлена робота науково-дослідної кафедри педагогіки при Харківському ІНО та проаналізована робота секції рефлексології при ній. Реорганізація системи вищої освіти суттєво вплинула на розвиток науки у вищих навчальних закладах, формування нової наукової еліти, напрями й методи наукових досліджень. Науково-дослідна кафедра педагогіки стала центром педагогічної думки. Всі наукові співробітники працювали в центральних педагогічних закладах, методичних комітетах, журналах. Праці науковців кафедри привертали до себе увагу та були відомі і за межами України. Серед питань, які мала розробляти секція рефлексології, були визначені такі: вивчення механізмів поведінки особи, зокрема вивчення механізмів рухової сфери організму, механізмів реакції зосередження (уваги) та гіпноїдного стану. Також секція планувала працювати над питаннями «лабораторного» та «природного» експерименту, проблемами безпосередньої організації експерименту в школі.

Ключові слова: науково-дослідна кафедра, педагогіка, педологія, рефлексологія, Харківський інститут народної освіти.

Вступ. В останні роки історія розвитку науки в Україні посідає належне місце серед різноманітних проблем, які порушують українські дослідники. Проблема підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів в Україні, а також питання організації наукового життя були актуальними і у 1920-ті роки, коли відбувався процес реформування освітньої галузі і особлива увага надавалася підготовці молодих наукових та викладацьких сил, які мали уособлювати нову політику молодій республіці.

Стан науки істотно змінився з утворенням науково-дослідних кафедр, які були новою формою наукових організацій. Їх основне завдання полягало в підготовці спеціалістів з різних галузей знань, а науково-дослідну і науково-педагогічну роботу мала проводити когорта вчених, переважно з колишніх університетів, а також вчених традиційної школи цих закладів, які їй передавали свої знання студентам.

Науково-дослідні кафедри почали виникати в Україні на початку 1920-х років, коли зміна влади з наступною реорганізацією вищих навчальних закладів і наукових установ, еміграція вчених, занепад економічних і фінансових відносин, втрата зв'язків українських науковців з науковцями інших держав, відсутність можливості видання нових книг призвели до припинення наукової діяльності. Питання про стан науки особливо гостро постало ще 1920 року, що було пов'язано із закриттям університетів. Новими науковими організаціями повинні були стати науково-дослідні кафедри при інститутах народної освіти, які були створені в основних освітніх центрах країни [1, с. 240–241].

Різні аспекти даної проблеми відображені у роботах як сучасних дослідників, так і тих, які жили та працювали раніше. Серед них Столяров Я., Семковський С., Ряпо Я., Бистров М., Осмолівська О.,

Іванова Л., Липинський В., Кузьменко М., Звонкова Г., Новицька О. та інші.

Мета статті полягає у висвітленні роботи науково-дослідної кафедри педагогіки при Харківському ІНО та аналізу роботи секції рефлексології при ній.

Після прийняття Декрету Раднаркому УСРСР від 2 грудня 1921 р. «Про утворення науково-дослідних кафедр та забезпечення науково-дослідних кафедр» процес їх виникнення здійснювався досить інтенсивно. Вже на початку 1922 р. тут нараховувалось 53 науково-дослідні кафедри (НДК), що мали 9 секцій і 235 працівників, в тому числі 121 аспіранта. Передбачалось, що категорія цих працівників значно зросте за рахунок осіб, які будуть зараховані за пропозицією радянських установ і партійних організацій [2, с. 114].

Згідно з Положенням про науково-дослідні кафедри УСРР, їхнім завданням була «розробка, під керівництвом найбільш відомих вчених-дослідників, наукових проблем та підготовка до наукової та викладацької діяльності осіб, які прагнуть займатися науковою роботою та мають для цього необхідні знання та хист. Кафедри відкриваються за певними науковими дисциплінами, які мають важливе значення для державного будівництва. Тематику кафедри отримують від Укрголовпрофосу, далі складають для себе програми досліджень та список тем для наукової розробки. Наукова робота на кафедрах організована на колективних засадах, проте можна проводити і індивідуальні дослідження. Робота науково-дослідних кафедр проходить у взаємозв'язку з роботою Академії. Кафедри звітуються Академії, беруть участь у з'їздах та конференціях та не залежать від вишів». Розпочавши у такий спосіб свою роботу, вони отримували перспективу розвиватися в науково-дослідні інститути шляхом

укрупнення, злиття споріднених наук або через підсилення своєї наукової та матеріальної міці [3, с. 71-72].

У Харкові, як і в інших великих містах України, створювалися НДК. Перший склад їх було обрано 20 серпня 1921 р. викладачами колишнього основного відділу Академії теоретичних знань. Але їхня кількість не була сталою. Після прийняття Наркомосвіти УСРР у листопаді 1921 р. номенклатури науково-дослідних кафедр, при ХІНО їх налічувалось 18, але до середини 20-х років вона постійно переглядалася, вносилися корективи і до структури кафедр [4, с. 343].

Зупинимося детальніше на діяльності науково-дослідної кафедри педагогіки. Зазначимо, що у 20-х роках почала стрімко розвиватися рефлексологія. Сам термін «рефлексологія» ввів до наукового обігу Володимир Бехтерєв (1857–1927) – російський фізіолог, невропатолог, психіатр, психолог. Сутність рефлексології полягала в тому, що вся поведінка людини, починаючи з елементарних органічних реакцій і закінчуючи найскладнішими актами творчості, спирається на різного рівня рефлекси.

Рефлексологія стала головним фундаментом для розвитку педології і педагогіки. Провідні вчені того часу – Залужний О., Соколянський І., Протопопов В., Володимирський А. та ін. – були одночасно і рефлексологами, і педологами. Але педологія, як наукове поняття, є ширшим, ніж рефлексологія. Педологія – комплексна наука про дитину, предметом вивчення вважала дитину й охоплювала своїм змістом анатомію, фізіологію, біологію, психологію, педагогіку та соціологію дитини.

Основою педології стали ідеї вільного виховання дитини, що дістали назву педоцентризму, в основі якого лежить концепція про те, що зміст, організація й методи навчання визначаються головним чином інтересами й потребами дитини, що вона – центр навчально-виховного

процесу. Ці ідеї дістали значну підтримку й поширення ще наприкінці XIX – поч. XX ст. в течії «нового виховання», репрезентованій Фер'єром А., Декролі О., Дьюї Дж., Монтесорі М., Лаєм В. та ін. Педологія виділила дитинство як окремий специфічний період життєдіяльності людини, розглядала, вивчала його з усіх боків. Саме життєдіяльність дитини у всіх її виявах стала об'єктом і предметом педології [5, с. 143–146].

Поширеність педології в Україні у ранній радянський період зумовлювалася головним чином її орієнтацією на практику, тобто зв'язком з навчальним процесом. Адже саме у практичній роботі учителі та вихователі, яких катастрофічно не вистачало, зтикалися з питаннями, в першу чергу здоров'я дітей, їх психічного стану, соціального статусу, рівнем інтелектуального розвитку тощо.

Тому далеко не випадково, новостворені науково-дослідні кафедри отримали назву педологічних і зосередили у своєму складі і педагогів, і рефлексологів, і психологів, і фізіологів, і педіатрів тощо [3, с. 74].

У вересні 1922 р. Науковий комітет Головпрофосвіти дозволив правлінню факультету соціального виховання ХІНО відкрити при інституті науково-дослідну кафедру педології. Тоді ж було визначено і її структуру – вона мала чотири секції: загальної, патологічної, соціальної педології та педагогіки. Тимчасово виконуючим обов'язки керівника кафедри був призначений Попов О. І.

Та оскільки в Харкові, та й у цілому в Україні бракувало висококваліфікованих педагогів, які б відповідали вимогам «нової» науки про дитинство, науково-дослідницька діяльність кафедри розпочалась лише в 1923/24 н.р.

Від початку свого існування кафедра привернула до себе велику увагу педагогів, лікарів та студентів Харкова та інших міст.

Метою діяльності кафедри було визначено наукове дослідження природи дитини та підготовка вчених-педологів. Планувалася робота з дослідження фізичної природи дитини як основи всього виховного процесу; психічної природи дитини як нормальної, так і дефективної; соціальної природи дітей. Науковці також мали займатися і вивченням суто педагогічних проблем – фізичного, естетичного та соціального виховання тощо [6, арк. 3].

Науково-дослідна кафедра педології разом з факультетом соціального виховання ХІНО стала центром педагогічної думки. Всі наукові співробітники працювали в центральних педагогічних закладах, методичних комітетах, журналах. На початку 1922 р. вони створили педагогічний гурток при ХІНО, який у квітні того ж року увійшов до складу наукового товариства при інституті, виокремившись у педагогічну секцію. Члени секції проводили досить плідну роботу з вивчення загальних та спеціальних питань педагогіки. Результати роботи обговорювалися на спеціальних засіданнях, на які запрошували вчителів різних шкіл не лише Харкова, а й області. Крім того співробітники НДК брали участь у конференції вчителів шкіл усіх типів [4, с.356].

З 1925 р. бюро кафедри прийняло рішення назвати свій науковий підрозділ кафедрою педагогіки та затвердити нові секції: рефлексології під керівництвом проф. Протопопова В. П., педагогіки особистості, якою завідував проф. Соколянський І. О., педагогіки колективу під керівництвом проф. Залужного О. С., методики і дидактики – завідувач проф. Чепіга Я. Т., історії педагогіки – завідувач проф. Мамонтов Я. А. та професійної освіти під керівництвом проф. Головченка А. П.

Програмно-методичну комісію очолював керівник кафедри Попов О. І. Головою дошкільної комісії при кафедрі обрали Яновську Е. В., Дьяков О. Г., Бутвин В. Є. стали її дійсними членами, а науковими

співробітниками обрали Гендрихівську А. І., Панченкову Н. О., Яковліва В. І., Духно П. І., Михайлівський М. Й. Також у складі кафедри налічувалося 22 аспіранти та 19 кандидати в аспіранти [7, арк. 382].

У травні 1926 р. на базі ХІНО був проведений Всеукраїнський семінар виробничого циклу для представників факультетів соціального виховання та педагогічних технікумів, який значно підняв престиж і кафедри педагогіки, й інституту. А наступного року відбулася міжвузівська конференція, на якій були розглянуті питання викладання соціально-історичних дисциплін за лабораторними методами. Працівники кафедри проводили різноманітні конференції з викладачами шкіл фабрично-заводського учнівства та професійних шкіл, семінари для працівників дошкільних закладів тощо. Крім того, вони організували при ХІНО постійно діючі курси перепідготовки вчителів, курси підвищення кваліфікації керівників трудових процесів у школах різного напрямку [4, с.356].

Праці науковців кафедри привертали до себе увагу та були відомі і за межами України. Зокрема, члени кафедри досліджували питання методів й методик у педагогічному процесі, особливо методики роботи з підлітками та у закладах професійної освіти, а також розробляли класифікації методів освітньої роботи. Багато уваги приділялося комплексній системі навчання у радянських школах. Результати досліджень публікувалися у журналах «Український вісник рефлексології та експериментальної педагогіки» (головним редактором якого був член кафедри, професор Протопопов В. П.), «Шлях освіти» (головний редактор Ряппо Я.) та ін. Також досліджувалися джерела та методологічні засади розвитку історії народної освіти в Україні, життя та діяльність окремих педагогічних персоналій. Результатом цих пошуків стало видання «Хрестоматії сучасних педагогічних течій» Мамонтова Я. А., яка побачила світ у 1924 р. (український переклад

вийшов у 1926 р. зі значними змінами й доповненнями). Значного розголосу набула і діяльність секції педагогіки особистості, яку очолював професор Соколянський І. П.. За його ініціативи створювалися лікарсько-педологічні кабінети, які об'єднали всю науково-практичну роботу з дефектології [3, с. 80].

Зупинимось докладніше на секції рефлексології. Найпершим завданням науковців було дати своє власне визначення рефлексології і утворити міцну базу для дослідчої роботи, так як її зміст, обсяг, мету і методи різні автори трактували по різному. В наслідок багатьох пошуків і проробки положень як українських, так і зарубіжних рефлексологів секція визначає рефлексологію, як науку, що вивчає фізіологічні механізми поведінки. Виходячи з цього, секція постановила обсяг, напрямок та методи своєї роботи:

1. Вивчали нервові механізми, на яких ґрунтуються елементарні та складні рухи, як природні, так і набуті в виді різних звичок;
2. Маючи на увазі, що рефлексологія вивчає цільну поведінку, а не поодинокі рефлекси та необхідність враховувати не тільки вплив подразників даного експерименту, але й попередніх індивідуальних умов, науковці секції ввели в свої дослідження метод природнього експерименту;
3. Зважаючи на те, що цільну і складну поведінку обумовлюють не тільки функції великих півкуль головного мозку, але й всієї нервової системи, науковці досліджували роль як коркових, так і підкоркових нервових механізмів;
4. Експериментально досліджували увагу, межі навантаження для нервової системи, умови досягнення детермінованої поведінки та інше [7, арк. 383].

За 1925/26 н.р. науковці секції провели таку роботу:

1. Проводили дослідження функціонального значення різних відділів центральної нервової системи;

2. Розробляли питання щодо механізмів утворення звичок;

3. Досліджували питання найближчі до експериментальної педагогіки (реакцію зосередження і гіпноїдний стан, умови досягнення наміченої поведінки в умовах природнього експерименту, межі утворення складних мовних реакцій на музичні подразники у дітей, рефлексологічне обґрунтування при навчанні сліпих дітей читати, писати і лічити);

4. В патологічній рефлексології досліджували рефлекси у собак після видалення пара щитовидного апарату, утворення умовних рефлексів у шизофреніків, утворення умовних рефлексів у хворих, що перенесли епідемічний енцефаліт.

6. Обґрунтували принципи рефлексології та опублікували журнальні статті (Предмет і завдання рефлексології, Рефлексологія і педагогіка, Рефлексологія і біхевіоризм та ін.) [7, арк.384].

Секція рефлексології проводила роботу по підготовці наукових робітників. Науковці прагнули утворити кадр наукових робітників, які могли б в майбутньому самостійно проводити науково-дослідну роботу і були б здатні викладати у ВУЗах рефлексологію, як спеціальну дисципліну. Для цього Протопопов В. П. спочатку читав короткі курси для аспірантів і усіх, хто бажав ознайомитися з новою дисципліною. Коли в ІНО було введено предмет «Рефлексологія», аспірантам було поставлено в обов'язок ходити на ці лекції, а далі і брати в них активну участь, проводити практичні заняття зі студентами, викладати по програмі, розробленій завідуючим.

Крім того, всім, хто вивчав рефлексологію, ставилося в обов'язок вивчати спеціальну літературу. Проводилися систематичні публічні засідання, де кожний, хто проводить науково-дослідну роботу, робив

доповідь про наслідки своїх експериментів. Нарешті, відбулося понад 20 публічних конференцій, в яких науковці секції доповідали про свої закінчені і оформлені роботи.

Внаслідок такої роботи з'явилося кілька осіб, яких цілком можна кваліфікувати, як асистентів кафедри рефлексології ІНО. Вони на практиці довели своє вміння проводити практичні заняття і семінари зі студентами. До таких належать: доктора Попов, Катков, Миролюбів, Уринсон, Гуревич, Думанис. Деякі з них (доктора Попов, Катков) успішно викладали по програмі Протопопова В. П. як у ВУЗах, так і на короткотермінових курсах. Доктор Сибірцева настільки осягла суть нової дисципліни, що в своїх роботах виявила самостійність і дослідчу спритність [7, арк.385].

Підсумовуючи діяльність харківської науково-дослідної кафедри педагогіки, зазначимо, що в галузі рефлексології, як і в галузі соціальної педагогіки у розглядуваний історичний період фундаментальних наукових розробок не було. Науковці кафедри уперше формували ці дисципліни в радянській інтерпретації, на марксистській основі обґрунтовували їх наукові цілі та методика, вивчали механізми, зумовленість та соціальну спрямованість поведінки особистості й колективу [8, с. 239].

У 1925 р. Попов О. І., з огляду на зростання та поглиблення роботи кафедри, подав клопотання до президії Укрнауки про перетворення її на Науково-дослідний інститут педагогіки. У документі, зокрема, зазначалося, що кафедра об'єднала навколо себе найбільш активних і кваліфікованих працівників наукової педагогіки м. Харкова, а також сприяла популяризації наукових досліджень педагогічних проблем: її співробітники організували три рефлексологічні лабораторії та лабораторні студії з проблем соціальної педагогіки і методики з дидактикою (разом з Досвідною станцією Укрсоцвиху) [8, с. 240].

19 грудня 1925 р. Управління науковими установами Наркомосу УСРР затвердило проект реорганізації Харківської науково-дослідної кафедри педагогіки в Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП), який організаційно оформився в жовтні 1926 р. Директором був призначений Попов О. І. На кінець грудня 1926 р. в Інституті налічувалося 11 секцій: секція системи освіти (завідувач Ряппо Я. П.), секція історії педагогіки (Мамонтов Я. А.), секція педагогіки особистості (Соколянський І. П.), секція педагогіки колективу (Залужний О. С.), секція рефлексології (Протопопов В. П.), секція дошкільного виховання (Гендрихівська А. І.), секція методики шкільної праці (Дяков О. Г.), секція методики виробничого навчання (Столяров Я. В.), секція методики масової політосвіти (Волобуєв М. С.), секція методики шкільної політосвіти (Озерський Ю. І.) [9, с. 54].

Із створенням УНДІПу передбачалося, що всі науково-дослідні кафедри педагогіки й дослідні станції соцвиху, які працюють в Україні, мають підпорядковуватися Інституту на правах його філій.

Такими були перші, початкові кроки молодого радянської України на шляху до організації науково-дослідної роботи у республіканському масштабі. Подальший розвиток науково-дослідних установ нами буде розглянуто у наступних розвідках.

Література:

- 1. Левченко В. В. Історія Одеського інституту народної освіти (1920-1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту: [Монографія] / В. В. Левченко. – Одеса: ТЕС, 2010. – 428 с.*
- 2. Звонкова Г. Л. Діяльність науково-дослідних кафедр Харкова у 20-ті рр. ХХ ст. // Наука та наукознавство, № 2 (44), 2004 р., 151 с.*

3. Новицька О. Організація та діяльність науково-дослідних кафедр педагогіки в Україні у 20-ті роки // Історико-педагогічний альманах, № 1, 2013 р.
4. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін.; Худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.
5. Левківський М. В. Історія педагогіки: навч.-метод. посібник / Левківський М. В. – вид. 4-те. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 2, спр. 1206, арк. 3
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 4579, арк. 382-384
8. Утворення Науково-Дослідного Інституту Педагогіки в Харкові // Шлях освіти. – 1925. – № 12. – С. 239–241.
9. Інститут педагогіки: погляд через роки (До 75-річчя від дня заснування Українського науково-дослідного Інституту педагогіки) / ред. колегія. – К.: Педагогічна думка, 2002. – 216 с.

References:

1. Levchenko V. V. *Istorija Odesjkogho instytutu narodnoji osvity (1920-1930 rr.): pozytyvnyj dosvid nevdalogo eksperymentu: [Monografija]* / V. V. Levchenko. – Odesa: TES, 2010. – 428 s.
2. Zvonkova Gh. L. *Dijalnistj naukovo-doslidnykh kafedr Kharkova u 20-ti rr. KhKh st.* // *Nauka ta naukoznavstvo*, № 2 (44), 2004 r., 151 s.
3. Novycjka O. *Orghanizacija ta dijalnistj naukovo-doslidnykh kafedr pedaghoghiky v Ukrajini u 20-ti roky* // *Istoryko-pedaghoghichnyj aljmanakh*, № 1, 2013 r.
4. *Kharkivs'kyj nacional'nyj universytet im. V.N. Karazina za 200 rokiv* / V. S. Bakirov, V. M. Dukhopeljnykov, B. P. Zajcev ta in.; *Khudozh.-oformljuvach I. V. Osypov.* – *Kharkiv: Folio*, 2004. – 750 s.

5. *Levkivskyj M. V. Istorija pedagoghiky: navch.-metod. posibnyk / Levkivskyj M. V. – vyd. 4-te. – K.: Centr uchbovoji literatury, 2011. – 190 s.*
6. *Centralnyj derzhavnyj arkhiv vyshhykh orghaniv vlady ta upravlinnja Ukrainy (CDAVO Ukrainy), f. 166, op. 2, spr. 1206, ark. 3*
7. *CDAVO Ukrainy, f.166, op. 6, spr. 4579, ark. 382-384*
8. *Utvorennja Naukovo-Doslidnogho Instytutu Pedagoghiky v Kharkovi // Shljakh osvity. – 1925. – № 12. – S. 239–241.*
9. *Instytut pedagoghiky: pohljad cherez roky (Do 75-richchja vid dnja zasnuvannja Ukrainjskogho naukovo-doslidnogho Instytutu pedagoghiky) / red. koleghija. – K.: Pedagoghichna dumka, 2002. – 216 s.*